

PhD disszertáció tézisei

Dr. Lesfalvi Tibor:

**Szlovák és magyar polgári intézmények
Szarvason 1918-ig című doktori
disszertációjának tézisei**

Készült
az ELTE BTK
Irodalomtudományi Doktori Iskolájának keretében

Budapest, 2012

Az értekezés célja, hogy feldolgozzam a szarvasi szlovák és magyar polgári intézményeket, bemutatva azok szerepét 1918-ig, kitekintéssel a két világháború közötti időszakra. A dolgozat a kutatásaim eddigi eredményeit mutatja be a vonatkozó szakirodalom, például Benka Gyula, Dr. Neumann Jenő, Dr. Maday Pál, Tessedik Sámuel, Dr. Tóth Lajos, Zsilinszky Mihály műveinek ismeretére építve. A témaválasztást személyes motivációk is sarkalták. A családom ősei a 18. században Szarvason letelepedett szlovákok voltak.

A dolgozatban a szarvasi polgári intézményeket 18. századi megjelenésüktől kezdve intézménytípusonként mutatom be. Az elemzés során végigkísérem a polgári intézmények szlovák-magyar vonatkozásait.

A 18. században az Alföldön létrejövő szlovák települések különböző utat jártak be az anyanyelv megőrzése, a nemzetiségi alapon szerveződő intézményrendszer, a polgári intézményrendszerek létrehozása tekintetében. Szarvas ebben a tekintetben eltér a többi nagyobb szlovák településtől, összehasonlítva például Békéscsaba, Tótkomlós, Kiskőrös vagy éppen a szarvasi kivándorlók által is létrehozott Nyíregyháza intézménytörténetével.

Az vizsgálódás szempontjából alapvetően fontos a polgári

intézmények kialakulásának társadalmi kontextusba helyezése. Az új társadalmi folyamatok a nyugat-európai előzmények hatására (1640 – angol polgári forradalom, 1789 – francia polgári forradalom) Kelet-Közép-Európában a 18. századi kibontakozás után a 19. század első felétől felerősödtek, és kezdtek meghatározóvá válni. A társadalom struktúrája megváltozott, amit leginkább az mutat, hogy a gazdasági termelésben a hangsúly a mezőgazdaságról fokozatosan az iparra tevődik át. Az ipar szerepének megerősödésével, a harmadik rend, a polgárság, a kiváltságos rendek mellett/helyett mindinkább előtérbe kerül. Társadalmilag az egyre jelentősebb polgári elem mindinkább dominánssá válik, azonban a régi feudális társadalmi struktúra kiváltságos osztályai (nemesség, papság) sem tűntek el a hatalomból. Ezen folyamat másik jellegzetessége, hogy az új társadalmi csoportok osztozni akarnak a hatalomban: érdekeiknek és értékeiknek megfelelően céljuk a társadalom átalakítása, politikai (társadalmi) szerepvállalásaik erősítése volt. Ennek érdekében alakulnak ki és terjednek majd el a társadalomban a polgári intézmények.

A történelmi Magyarországon a polgárosodási folyamat megkésett. A török hódoltság után a 18. századtól figyelhetőek meg az első jelei, az uralkodó kezdeményezésére, gyakran a magyar nemesség és papság ellenében is.

Szarvason ez a folyamat a török korszak utáni teljes elnéptelenedés miatt még nehezebben indul, a kezdetek a település 1722-es újjáépítését követően datálhatóak. A szarvasi polgári intézmények céljaik, funkciójuk alapján csoportosíthatóak. Kulturális intézmények: iskolák (az elemi iskoláktól a felsőfokú oktatásig), egyházak (betöltött szerepük értelmében), egyesületek, nyomdák, újságok, színház. Közhasznú intézmények: betegápolást végző szervezetek, kórházak. Igazgatási intézmények: a települési önrendelkezés különböző szervezetei. Érdekképviselői intézmények: ipartestületek. Egyéb, például profitorientált intézmények: bankok, takarékpénztárak.

A szarvasi intézményfejlődés elemzésekor fontosnak tartottam a vizsgált korszak polgári intézményfejlődését befolyásoló országos események, valamint a téma szempontjából forrásul is szolgáló jogszabályi háttér bemutatását.

A szarvasi polgári intézményrendszer egy hullámgörbéhez hasonlítható. Kezdetben 1722-1767 között egy szűk intézménystruktúra létezett csupán. Az 1770-es évektől egy országosan is ismert és elismert személy, Tessedik Sámuel korszakos – 50 éves – személyes áldozathozataloktól sem mentes tevékenységének hatására egy látványos felfutás

figyelhető meg. Kijelenthetjük, hogy a 18. században a szarvasi „polgári intézményrendszer” szlovák nyelvű volt, illetve az evangélikus egyházi (cseh bibliai) nyelvre épült. A 19. század első harmadától, különösen a reformkorszak magyar nemzeti ideológiája előretörésének hatására a szarvasi polgári intézményrendszerek addigi egynyelvű szlovákról megváltoztak magyar - szlovák nyelvű vegyes intézményrendszerekké, külön kiemelés érdemelnek ezek sorában a szarvasi szlovák céhek. Ez a folyamat először a települési igazgatás intézményrendszereiben zajlott le. A forradalom és szabadságharc időszakában a polgári intézményrendszerek közül a helyi nyomda hatására sok szlovák nyelvű kiadvány jelent meg a megye első nyomdájában, például a helyi lelkész Jancsovics István - L'udovit Štúr által kodifikált szlovák irodalmi nyelvre épülő - „tót-magyar”, „magyar-tót” szótára.

Itt szeretném jelezni, hogy az értekezésben végig, következetesen a „tót” kifejezés helyett a „szlovák” fogalmat használom, az idézeteket kivéve.

Az önkényuralom időszakától kezdve (1849) egészen a vizsgált korszak végéig a szarvasi polgári intézmények tekintetében a magyar polgári intézmények dominanciája érvényesül, kivételnek csupán az elemi iskolák és az egyházi élet tekinthető, azonban itt is csak megszorításokkal.

A dualizmus időszaka a polgári intézmények kialakulásának és működésének klasszikus aranykora a történelmi Magyarországon. A dualizmus időszakában a magyar politikai és abból következő közigazgatási álláspont az egy politikai nemzettel létező Magyarország volt. Ez állandó konfrontációhoz vezetett a honos nemzetiségekkel. A dualizmus egyik legfontosabb a téma szempontjából is meghatározó törvénycikke a szarvasi polgári intézmények történetét is befolyásoló a nemzetiségek jogait taglaló 1868. évi XLIV. törvénycikk. Amely ugyan biztosította a nemzetiségek jogait, de nem közösségként, hanem állampolgárként. Ráadásul a törvénycikk előírásai túlnyomó részt csak papíron léteztek.

Szarvason a szabadságharc bukásától az első világháború végéig nem volt olyan a polgári korszak klasszikus értelmében létrejövő, működő polgári intézmény: egyesület, nyomda, újság, periodika, színház, bank, takarékpénztár amelyik szlovák nemzetiségi alapokon alakult volna. A helyi polgári intézmények kizárólag magyar nemzetiségi alapokon szerveződtek.

Ez abból a szempontból is következtetések levonására ad okot, hogy a dualizmus korszakának tíz évenkénti népszámlálási adatai alapján a szarvasi lakosság kb. kétharmada szlovák nemzetiségűnek vallotta magát.

A dolgozat IV. fejezetében részletesen bemutatom a vizsgált időszakban a szarvasi polgári intézményrendszer típusait. Rámutatok:

- a vallási hovatartozás intézményrendszereket formáló jelentőségére, az evangélikus vallás domináns szerepére.
- az iskolarendszer típusaira, különös tekintettel Tessedik Sámuel szerepére, a szarvasi evangélikus gimnázium korszakos jelentőségére, összhangban a tanítóképzés szarvasi történetével.
- a dolgozatban - összehasonlítva Békés megye más szlovákok lakta településeivel - a szarvasi polgári egyesületek létrejöttét befolyásoló speciális tényezőkre.
- a helyi sajtó helyére a polgári intézmények sorában, külön figyelmet érdemel, hogy a helyben járatott újságok listáját holtversenyben szlovák nyelvű kiadvány vezeti.
- a bankrendszer sajátosságaira, ahol nagyon szemléletesen megragadható a helyi polgári elit összefonódása.

A helyi polgári elit: a helyi tanítókból, tanárokból, lelkészekből, ügyvédekből, a települési igazgatás vezetőiből

állt.

A kiegyezés után kibontakozó kapitalista fejlődés életmódváltozást is jelentett, a szabadidő növekedésével és szervezett eltöltésének lehetőségével kedvezett a polgári intézményrendszerek helyi terjedésének. Igaz a szegényebb rétegek esetében ez szezonális jellegű maradt ősztől tavaszig. A település lakosságának túlnyomó része a mezőgazdaságból élt. A mezőgazdasági munkák időszakában a vetéstől az aratásig a polgári intézmények életébe a szegényebb néprétegek rendszeresen nem tudtak bekapcsolódni. Ez a szarvasi szlovákokra különösen igaz volt, kivéve a tehetősebb parasztokat.

A társadalmi önszerveződés legfontosabb ösztönzője a közös érdek, ezt a gazdasági-társadalmi fejlődés lehetővé tette. Az egyesületek, az újságok, a színház, erősítették a helyi társadalom kohézióját, ezáltal tagjai irányítóivá váltak a helyi közéletnek. A mezővárosokban, városokban amennyiben nem is a hét minden napjának, de a hét adott napjainak meghatározó programja lett az egyesületi élet.

Az értekezés egy történelmi korszakon is átível a történelmi Magyarországnak a feudális időszakát vizsgálva. Ezért úgy érzem hasznos része a munkának a két világháború közötti szarvasi polgári intézményeinek vázlatos bemutatása.

A szarvasi polgári intézményrendszer reprezentánsainak bemutatása jól szemlélteti a helyi polgári intézményrendszerek tagjainak, vezetőinek zárt közösségét, összefonódását. A helyi ügyvéd – akinek az apja a helyi lelkész – hozza létre az egyesületi alapokon nyugvó polgári iskolát, részvényese a helyi banknak, szerzője a szarvasi újságnak, esetleg képviselő is.

A szlovákok ott voltak a szarvasi polgári intézményekben de csak látenszen, ez megragadható az egyesületek tagnévsoraiból, vagy például egyesületi alapszabályokból, hogy büntetést fizetnek, akik adott egyesületben nem magyarul (szlovákul) beszélnek, a megrendelt szlovák újságok számának nagyságából adódóan, és az iskolák tanítóinak ez egyház lelkészeinek tevékenységében is.

A szarvasi szlovák polgári intézmények 1859 utáni hiánya - összehasonlítva más Békés megyei szlovák települések adataival – egy egyedi utat mutat. A szarvasi szlovákok vagy érdektelenek voltak a nemzetiségi alapokon nyugvó polgári intézmények létrehozásában, holott ehhez például az 1880-as, 1890-es népszámlálási adatok szerint meglett volna a nemzetiségi bázis, vagy nem igényelték ezek nyílt létrehozását, mert a jellemzően mezőgazdasági életvitelük zárt személyes közösségeiben és rendezvényeiben megtalálták az igényeiknek megfelelő társaséletet a strukturáltabb polgári intézmények

helyett.

Összességében a szarvasi szlovák és magyar polgári intézmények egy sajátos ívet futottak be a vizsgált korszakban. Ez történelmi eseményekhez, évszámokhoz köthetően jól megragadható. A magyar politikai intézmények megjelenése, felfutása politikai és társadalomtörténeti okokra vezethető vissza.

